

Якість земельно-правової термінології як умова ефективності земельного законодавства України

Т. О. КОВАЛЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

*Юридичній мові
властива синонімія —
взаємозамінність слів
і словосполучень, яка
допомагає уточнити,
деталізувати зміст
правового тексту,
забезпечує економію
його змісту*

У статті досліджуються позитивні та негативні ознаки земельно-правової термінології; аналізуються такі негативні явища, як невикордані синонімія, метонімія, синекдоха; розглядаються проблеми заповзичень іноземної термінології та застосування оціночних понять в земельному законодавстві; обгрунтовуються пропозиції щодо вдосконалення понятійного апарату земельного законодавства з метою підвищення ефективності правового регулювання земельних відносин в Україні.

Ключові слова: земельне право, земельне законодавство, земельно-правові поняття, земельно-правові терміни, земельно-правові категорії.

В статье исследуются позитивные и негативные признаки земельно-правовой терминологии; анализируются такие негативные явления, как неоправданные синонимия, метонимия, синекдоха; рассматриваются проблемы заимствования иностранной терминологии и применения оценочных понятий; обосновываются предложения, направленные на усовершенствование понятийного аппарата земельного законодательства с целью повышения эффективности правового регулирования земельных отношений в Украине.

Ключевые слова: земельное право, земельное законодательство, земельно-правовые понятия, земельно-правовые термины, земельно-правовые категории.

The positive and negative features of the land law terminology are been researched; such negative phenomena as unreasonable synonymy, metonymy, synecdoche are been analyzed; the problems of the foreign terminology adoption and evaluative terms applying are been investigated; the proposals of improving of Ukrainian land legislation categorical apparatus are been justified.

Keywords: land law, land legislation, land law notions, land law terms, land law categories.

Зміна земельного ладу, реформування земельних відносин, поява нових видів суспільних відносин, що потребують відповідного правового регулювання, формування нових інститутів земельного права мають своїм наслідком значний розвиток галузевої земельно-правової термінології. За останні двадцять років у земельному законодавстві України з'явилися такі нові, невідомі радянській правовій системі терміни, як «право приватної власності на землю», «право комунальної власності на землю», «добросусідство», «земельний сервітут», «емфітевзис», «суперфіцій», «набувальна давність», «земельні аукціони» тощо.

Незважаючи на бурхливі процеси появи нових земельно-правових термінів, проблеми їх визначення, нормативного закріплення, уніфікації залишаються практично не дослідженими в науці земельного права, попри те, що аналогічні питання стали об'єктом ґрунтового вивчення як у теорії права (Н. В. Артикуца, А. М. Васильєв, М. О. Власенко, А. І. Граціанов, Ю. Є. Зайцев, С. Е. Зархіна, А. Ковальчук, Г. Кожевников, С. П. Кравченко, М. Мірошниченко, І. Усенко, А. Хворостянкіна), так і в галузевих науках (цивільне право — М. Ф. Лук'яненко, О. О. Підпригора, Є. О. Харитонов, екологічне право — М. М. Бринчук, А. П. Гетьман, О. С. Колбасов, Ю. Непийвода, кримінальне право — В. Є. Жеребкін, М. І. Ковальов, З. А. Тростюк, С. Д. Шапченко, трудове право — М. І. Бару, С. Ю. Головіна, С. М. Черно-

ус). Зазначене зумовлює актуальність та необхідність з'ясування характерних рис галузевої земельно-правової термінології на сучасному етапі розвитку земельного права як галузі права та науки, а також визначення перспектив її розвитку з метою підвищення ефективності правового регулювання земельних відносин.

Для земельно-правових термінів як різновиду правових термінів характерні такі ознаки: 1) земельно-правовий термін є зовнішньою формою виразу земельно-правового поняття; 2) за формою відображення земельного-правового поняття земельно-правовий термін може вживатись у вигляді одного слова (суперфіцій, добросусідство тощо) або словосполучення, при цьому останні мають значне поширення в термінологічному апараті земельного права, що зумовлюється його специфікою як галузі права (земельна ділянка, орендна плата, земельний податок, земельний кадастр, земельний аукціон тощо); 3) земельно-правовий термін відрізняється стислістю та лаконічністю; 4) він має бути однозначним, тобто поняття і термін мають збігатися за своїм обсягом; 5) земельно-правові терміни відрізняються системністю, оскільки взаємопов'язані між собою в рамках окремих інститутів земельного права та повинні мати відповідні кореспондуючі зв'язки із правовою термінологією інших галузей права, а також із спеціальними термінами; 6) для земельно-правових термінів характерна

стійкість їх змісту, тобто вони є незмінними залежно від контексту їх вживання; 7) зазначені терміни характеризуються експресивною нейтральністю; 8) для земельного законодавства та земельного права характерна наявність значної кількості технічних землевпорядних, лісовпорядних, гірничих термінів.

Галузева земельно-правова термінологія має свої витoki в науці радянського колгоспного, земельного, природоресурсного, екологічного права та у відповідних галузях радянського законодавства. Так, і досі вчені та практики користуються термінами, які були закріплені в законодавстві й досліджені в земельно-правовій науці радянського періоду — «категорія земель», «правовий режим земельної ділянки», «цільове призначення», «землі сільськогосподарського призначення», «проект відведення земельної ділянки» тощо. Разом з тим, із зміною земельних відносин трансформується й зміст відповідних земельно-правових термінів, що знаходить свій розвиток як у земельному законодавстві, так і в науці земельного права. Аналіз текстів нормативно-правових актів свідчить, що в земельному законодавстві України протягом останніх двадцяти років відбулися позитивні зміни у розвитку галузевої земельно-правової термінології, а саме: 1) земельно-правова термінологія збагатилась новими поняттями, що зумовлено проведенням земельної реформи, запровадженням багатоманітності

земельних прав, врахуванням досвіду регулювання земельних відносин у державах різних правових систем (земельний сервітут, право оренди земельної ділянки, земельний аукціон, реєстрація прав на землю, іпотека земельної ділянки тощо); 2) закріплення дефініцій земельно-правових термінів у нормативно-правових актах, особливо в законах, що сприяє кодифікації галузевих термінів земельного права та законодавства; 3) активний розвиток науки земельного права, що характеризується формулюванням доктринальних визначень земельно-правової термінології та пропозицій щодо їх законодавчого закріплення; 4) офіційне тлумачення земельно-правових термінів у рішеннях Конституційного Суду України, що сприяє їх уніфікації та підвищує ефективність правового регулювання земельних відносин.

Але розвиток земельно-правової термінології в сучасних умовах характеризується й негативними аспектами. Істотним недоліком правотворчої техніки є невиправдане вживання синонімів на позначення одного правового поняття, що призводить до порушення принципу єдності земельно-правової термінології. Юридичній мові, як і українській мові взагалі, властива синонімія — взаємозамінність слів і словосполучень, яка допомагає уточняти, деталізувати зміст правового тексту, забезпечує економію його змісту. Так, з метою уточнення, деталізації земельно-правового терміна, слово-синонім у земельно-правових текстах

вживається в дужках за тим словом, яке воно уточнює — «земельна частка» («пай»), «виділення в натурі» («на місцевості»), «плата за землю» («земельний податок» та «орендна плата»), «земельна ділянка для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд» («присадибна ділянка») тощо.

Водночас у юридичній літературі наголошується: у мові практично немає абсолютних синонімів, вони обов'язково різняться відтінковим значенням, тому може скластися враження, що вони мають різне правове значення, що призводить до практичної необхідності офіційного тлумачення чи роз'яснення [16, 33]. Крім цього, для земельного законодавства характерне використання правових квазісинонімів — довільне використання в тексті нормативного документа слів (зворотів), які не стоять в синонімічному відношенні з раніше використаним словом (зворотом) [1, 66]. Так, у земельному законодавстві та в науці земельного права вживаються терміни «надання земельної ділянки» та «передача земельної ділянки» за відсутності їх чіткого розмежування. Аналіз норм Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. (далі — ЗКУ) дає підстави для висновку, що передача земельної ділянки здійснюється у власність (ст. 116, ст. 117 ЗКУ), а надання — у користування (ст. 123 ЗКУ). Наприклад, у ст. 119 ЗКУ передбачено право громадян звернутись до органу державної

влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування. Разом з тим, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Світязької сільської ради Шацького району Волинської області про офіційне тлумачення терміна «передача», який вживається у пп. 5.1.17 п. 5.1 ст. 5 Закону України «Про податок на додану вартість» (справа про тлумачення терміна «передача земельних ділянок») від 5 лютого 2004 р., терміни «надання земельної ділянки» та «передача земельної ділянки» вживаються як синоніми.

Іншим синонімічним дефектом земельно-правових текстів є вживання неточного відтіночного синоніма. Невдало підібраний синонім, зазначає М. О. Власенко, здатний розширити зміст тексту, або звузити його, або внести дезорганізуючий вплив — виконати «неточно-орієнтуючу» функцію [1, 67]. Тому позитивним варто визнати заміну терміна «селянське (фермерське) господарство» за ЗКУ 1992 р. терміном «фермерське» господарство в чинному ЗКУ, оскільки поняття «селянське» та «фермерське» не є синонімами. Вищезазначена синонімія земельно-правових термінів має бути зведена до мінімуму у процесі правотворення. Велика кількість синонімів, їх безсистемне вживання значно знижує якість земельно-правових текстів та негативно впливає на ефективність правового регулювання земельних відносин.

Суттєвим недоліком земельно-правової термінології є невиправдана метонімія — перенесення значення слів з певних явищ і предметів на інші за суміжністю [16, 44]. Зокрема, у ст. 59 ЗКУ зазначено, що громадянам та юридичним особам органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування із земель водного фонду можуть передаватися на умовах оренди земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення і берегових смуг водних шляхів, а також озера, водосховища, інші водойми, болота та острови (виділено нами. — *Т. К.*) для сінокосіння, рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт тощо. Водночас системне тлумачення норм ЗКУ свідчить, що у вказаній статті мова йде про передачу в оренду саме земельних ділянок під озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами та островами, а не самих цих природних об'єктів. Викликає також сумніви правомірність використання такого відносно нового земельно-правового терміна, як «оренда земельної частки (паю)». Аналіз змісту та характеру відносин, які виникають при укладенні договору оренди земельної частки (паю), свідчить, що за своєю правовою природою зазначений договір суттєво відрізняється як від цивільно-правового договору оренди майна, так і від земельно-правового договору оренди земельної ділянки. Тому неодноразово

В. І. Семчик наголошував, що земельна частка (пай) не може бути об'єктом оренди [12].

Для земельно-правової термінології характерний також такий недолік, як синекдоха — вживання однини у значенні множини, визначеного числа замість невизначеного, видового поняття замість родового тощо [16, 44]. Так, відповідно до ст. 118 ЗКУ громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки, яка перебуває у його користуванні, подає заяву до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або (виділено нами. — *Т. К.*) сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки. Рішення органів виконавчої влади *та* (виділено нами. — *Т. К.*) органів місцевого самоврядування щодо приватизації земельних ділянок приймається у місячний строк на підставі технічних матеріалів та документів, що підтверджують розмір земельної ділянки. Буквальне тлумачення ч. 2 ст. 118 ЗКУ дає підстави для висновку, що для приватизації земельної ділянки потрібно як рішення органу виконавчої влади, так і рішення органу місцевого самоврядування, що не є правильним та не узгоджується із іншими нормами ЗКУ.

До факторів, які істотно впливають на створення ефективних текстів законодавства, дослідники відносять такий об'єктивний чинник, як багаторічне панування російської мови у галузі права, а серед суб'єктивних — від-

сутність єдиної теоретично та методологічно обґрунтованої політики у сфері її термінологічно-мовного оформлення [6, 76; 16, 18]. Тому серед негативних тенденцій розвитку земельно-правової термінології можна назвати також неврахування традицій українського нормотворення. Так, у нормах ЗКУ використовується термін «угода», а в новому ЦКУ запроваджено новий термін «правочин». Фактично ототожнено в нормах ЗКУ такі різні терміни, як «фізична особа» й «громадянин», що також не узгоджується із положенням ЦКУ, норми якого застосовуються субсидіарно для визначення земельної правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб. Крім цього, в земельному законодавстві з'являються такі нові правові терміни, які не були відомі ні радянському праву, ні сучасним галузям правової системи України. Так, у 2008 р. у ст. 133 ЗКУ було внесено такий новий земельно-правовий термін, як «право спільної оренди земельної ділянки», зміст якого в законодавстві не визначений. Закріплення в перехідних положеннях Закону України «Про оренду землі» в редакції від 2 жовтня 2003 р. такого терміна, як «переукладення договору оренди землі», зміст якого не визначений у цьому Законі, призвело до численних судових спорів при виділенні в натурі (на місцевості) земельних часток (паїв), які були передані в оренду сільськогосподарським товаровиробникам. У науковій літературі наголошується, що в будь-якому випадку поява нового терміна безумов-

но повинна бути мотивована, продиктована якимись серйозними змінами існуючої номінації понять даного класу, інакше замість чіткої, впорядкованої, логічно взаємопов'язаної, внутрішньо узгодженої системи термінів нам доведеться мати справу з розрізною сукупністю випадкових, довільних найменувань, в застосуванні до яких навіть власне термін «термін» нічого, крім іронії, викликати не може [10, 66].

Для земельного права характерна проблема запозичення іноземної термінології при творенні вітчизняного законодавства. Зокрема, в національному земельному законодавстві з'явилися такі іноземні терміни, як «концесія», «ландшафт», «сервітут», «зонування», «суперфіцій», «емфітевзис» тощо. Дослідники української термінології розглядають запозичення як об'єктивний та неминучий фактор її еволюції, що сприяють нормалізації і поглибленню міжнародно-правових зв'язків, контрактів, інтернаціоналізації суспільних процесів, але які є доцільними тільки тоді, коли відповідають життєвим потребам і засвоюються, не порушуючи національну специфіку терміносистеми [16, 21; 17, 104]. Такі запозичення неминучі при імплементації в національне земельне право норм міжнародних договорів. Зазначений процес особливо активізується при здійсненні адаптації національного земельного законодавства до законодавства ЄС. У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвер-

дженій Законом України від 18 березня 2004 р., передбачено на першому етапі виконання Програми забезпечити розробку глосарія термінів *acquis communautaire* для адекватності їх розуміння та уніфікованого застосування у процесі адаптації, а також розробити і запровадити єдині вимоги до перекладів актів *acquis communautaire* на українську мову, створити централізовану систему перекладів. У науковій літературі зазначається, що невдалі терміни іноземного походження важко приживаються, навіть якщо вони знайшли законодавче закріплення. Тому при запозиченні іноземної земельно-правової термінології необхідно враховувати думку Д. А. Керімова, який підкреслює, що використання іншомовних термінів виправдане за дотримання таких обов'язкових умов: 1) терміни оптимально і правильно позначають відповідне поняття; 2) вони досить міцно увійшли до міжнародного юридичного лексикону, вживання їх мотивоване, їхній зміст пояснюється у тексті нормативно-правового акта [7, 97]. Крім цього, в науковій літературі обґрунтовуються правила використання іноземної термінології у нормотворенні, зокрема: не переважувати нормативно-правовий текст іншомовною лексикою; при конкуренції з іноземним терміном перевагу надавати термінам українського походження або таким, що набули стійкого українського звучання; застосовувати іноземні терміни у суворо визначеному їх зна-

ченні й оптимально вписувати в текст нормативно-правового акта [8, 49–50].

Для земельного права та земельного законодавства є характерним досить широке використання оціночних понять. В Юридичній енциклопедії оціночні поняття у праві визначені як поняття, зміст яких недостатньо чи взагалі не визначено теорією права. Логічна структура оціночного поняття така ж, як і понять неоціночних, вони мають свій зміст і обсяг. Але останні строго не зафіксовані в законі. За своєю структурою вони відображають правову сутність, що виникає у змісті звичайного логічного поняття після перетворення його на юридичну норму [11]. Так, у ст. 119 ЗКУ визначено юридичні підстави набуття права власності на земельну ділянку за давністю користування (набувальна давність) — *добросовісне, відкрите і безперервне* (виділено нами. — Т. К.) користування земельною ділянкою протягом 15 років за відсутності правостановлюючих документів. При цьому такі поняття, як «добросовісність», «відкритість» та «безперервність», у земельному законодавстві не визначені та є оціночними за своєю суттю.

Більшість дослідників визнають, що розвиток права йде і повинен іти шляхом звуження кола оціночних понять. Законодавець повинен прагнути до того, щоб у діючому праві містилось якнайменше оціночних термінів [5, 2]. Разом з тим, необхідно відзначити, що існування оціночних понять у земельному праві та законодавстві є неминун-

чим. Яким би досконалим не було земельне право чи земельне законодавство, воно не може цілковито виключити оціночні поняття зі свого змісту. До того ж, багато дослідників визнають не лише необхідність, а й корисність, доцільність оціночних понять, оскільки вони надають гнучкості та рухливості правому регулюванню.

Водночас необхідно враховувати, що оперувати оціночними поняттями значно складніше, їх застосування може призвести до труднощів, а іноді й до порушення прав суб'єктів земельних правовідносин та судових помилок. Так, відповідно до ст. 79 ЗКУ право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, *необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд* (виділено нами. — Т. К.). При цьому ні в земельному законодавстві, ні в теорії земельного права чітко не визначені критерії розрахунку висоти та глибини, необхідних для зведення будівель та споруд. Зазначене може призвести до конфлікту приватного та публічного інтересів при прокладенні під такою земельною ділянкою лінії метрополітену чи трубопроводу, проведенні над нею ліній електропередач тощо.

Погоджуючись із С. М. Черноус [15, 15], необхідно відзначити, що в земельному праві оціночні поняття повинні використовуватись при нормотворенні лише в тих випадках, коли неможливо або недоцільно замінити оці-

ночне поняття іншим різновидом понять, а також тоді, коли в законодавстві встановлена можливість врегулювання певних відносин у межах законодавчо визначених критеріїв на локальному рівні (наприклад, при укладенні угоди про спільне володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою спільної часткової власності, врегулювання внутрішніх земельних відносин у локальних актах сільськогосподарських підприємств тощо). Крім цього, в земельному законодавстві має бути встановлено достатньо конкретизуючих, обмежуючих зміст і обсяг оціночного поняття ознак. Також при конструюванні нового для правозастосовчої практики оціночного поняття, уточненні змісту існуючого чи наданні йому статусу міжгалузевого необхідне обов'язкове врахування судової практики, у тому числі актів вищих судових органів.

На сьогодні значна кількість важливих, ключових земельно-правових термінів не отримала законодавчого визначення. Основний кодифікований акт земельного законодавства — Земельний кодекс України — не містить спеціальної статті, присвяченої визначенню термінів, які в ньому вживаються. Так, одне із базових понять земельного права та земельного законодавства «земельна ділянка» знайшло своє визначення аж у ст. 79 ЗКУ «Земельна ділянка як об'єкт права власності», що було піддано справедливій критиці в науковій літературі. Не визначеними залишаються в зе-

мельному законодавстві такі терміни, як «земельна частка (пай)», «право на земельну частку (пай)», «цільове призначення земельної ділянки», «обмеження прав на землю», «обтяження прав на землю» тощо. А це призводить до проблем при практичному застосуванні норм чинного земельного законодавства та ототожнення понять, які є різними за своєю юридичною природою. Зокрема, в багатьох нормах Земельного кодексу України фактично ототожнено поняття «земельна ділянка» та «земля», хоча за ст. 2 ЗКУ вони різні об'єкти земельних правовідносин.

Вищевказані проблеми земельно-правової термінології значно знижують ефективність правового регулювання земельних відносин, що зумовлює потребу в обґрунтуванні низки пропозицій, спрямованих на розвиток і вдосконалення використання термінів, категорій та їх дефініцій в земельному законодавстві і праві.

По-перше, необхідним є дотримання вимог юридичної техніки при розробці й прийнятті нормативно-правових актів земельного законодавства. Під юридичною технікою в літературі розуміють систему юридичних засобів і прийомів створення та систематизації законодавчих актів [8, 33]. Аналіз законодавчих актів показує, що значна частина з них виробляється з порушенням вимог законодавчої техніки, містить численні техніко-юридичні помилки. Найбільш типовими технічними недоліками законодавчих актів

є надмірна громіздкість їх текстів, невиправдане повторення і відтворення, декларативний характер та неконкретність формулювань правових положень, недотримання однозначності термінології, порушення системності, узгодженості юридичних норм і, як наслідок, прогалини, протиріччя у правовому регулюванні суспільних відносин. З метою усунення можливих колізій земельно-правової термінології на майбутнє при розробці та прийнятті нових нормативно-правових актів необхідно одночасно розробляти пропозиції щодо внесення змін до чинних нормативно-правових актів.

По-друге, необхідним є дотримання стилю законодавчої мови — закономірностей побудови юридичного, правового тексту. В земельному законодавстві та в науці земельного права бажано вживати терміни у прямому і загальновідомому значенні, забезпечувати простоту й доступність у розумінні термінів, їх милозвучність і стилістичну правильність, чіткість, стислість, усталеність та стабільність у вживанні термінів. Небажаним є вживання термінів-аббревіатур та скорочень, утворених від двох або більше слів.

По-третє, необхідним є забезпечення єдності земельно-правової термінології, що потребує проведення її уніфікації. Під уніфікацією правових термінів розуміють сукупність заходів, засобів діяльності, що спрямована на досягнення єдності правничої термінології, її однаковості, усунення непотрібної синонімії, метонімії, синекдо-

хи, суперечностей і різнотлумачень. Результатом такої уніфікації стає система упорядкованої, однакової і належним чином оформленої правничої термінології [9, 15]. Вироблення уніфікованої системи земельно-правових понять і термінів є не лише науковим дослідженням, а й необхідною умовою ефективності правового регулювання земельних відносин, здійснення земельної реформи, гарантування земельних прав різних суб'єктів, оскільки лише такий підхід може забезпечити однозначне тлумачення правових приписів, а також однозначне і правильне застосування кожної правової норми. З метою проведення уніфікації правової термінології в юридичній науці обґрунтовується потреба прийняти Закон про юридичні терміни [13, 5], розробити та створити реєстри термінів екологічного законодавства України [2, 271], продовжити започатковану в законодавстві традицію визначення і тлумачення в початкових статтях законів та кодексів юридичних термінів [3, 592], провести стандартизацію правової термінології [4, 128], підготувати і видати Словник легітимної правничої термінології, терміни якого повинні бути обов'язковими для вживання розробниками проектів нормативних актів [14, 84]. Зазначене є важливим і для земельного права та законодавства.

По-четверте, актуальним нині є доповнення Земельного кодексу України новою главою «Основні поняття та їх визначення», яка була б розміщена на його початку. Це сприятиме однаково-

му розумінню термінів, які вживаються в різних статтях ЗКУ, створить підґрунтя для подальшого розвитку земельно-правової термінології в інших законах та підзаконних нормативно-правових актах, усуне необхідність тлумачення таких термінів в рішеннях Конституційного Суду України та в постановах Пленуму Верховного Суду України, буде сприяти підвищенню ефективності правового регулювання земельних відносин. Разом з тим, необхідно досить виважено підходити до обрання тих термінів, значення яких потребує саме законодавчого закріплення на рівні ЗКУ або інших законів, оскільки переобтяження правового тексту дефініціями буде мати зворотний ефект — призведе до його складності, громіздкості, негнучкості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Власенко Н. А.* Язык права: монография / Н. А. Власенко. — Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, АО «Норма-плюс», 1997. — 176 с.
2. *Гетьман А. П.* Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації / Анатолій Павлович Гетьман // *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т.* — Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського прав / за ред. Ю. С. Шемшученка. — Х.: Право, 2008. — С. 260–272.
3. *Гетьман А. П.* Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації / Анатолій Гетьман // *Вісник Академії правових*

- наук України. — 2003. — № 2 (33). — № 3 (34). — С. 580–592.
4. Граціанов А. І. Спеціальна юридична термінологія як спосіб удосконалення законодавства / Анатолій Ігорович Граціанов // Держава і право. — 2003. — Вип. 19. — С. 124–129.
 5. Жеребкін В. Е. Оценочные понятия права (текст лекции) / Василий Евсеевич Жеребкин. — Х.: Харьковський юридический институт, 1976. — 16 с.
 6. Зайцев Ю. Деякі питання стратегії та методики термінологічних робіт у період кодифікації українського законодавства / Юрій Зайцев // Українське право. — 1996. — № 1. — С. 76–78.
 7. Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества / Джангир Абасович Керимов. — М.: Юрид. лит., 1991. — 160 с.
 8. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 192 с.
 9. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення / Сергій Петрович Кравченко. — Автореф. дис. ... к. ю. н. 12.00.01. — Одеса: Одеська національна юридична академія, 2000. — 20 с.
 10. Савицький В. М. Язык процессуально-го закона (вопросы терминологии) / Валерий Михайлович Савицкий / Под ред. А. Я. Сухарева. — М.: Наука, 1987. — 288 с.
 11. Салтевський М. В., Жеребкін В. Є. Оціночні поняття у праві / М. В. Салтевський, В. Є. Жеребкін // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2002. — Т. 4: «Н-П». — С. 400.
 12. Семчик В. І. Земельний пай не може бути об'єктом оренди / В. І. Семчик // Правова держава. — 1997. — Вип. 8. — С. 180–184.
 13. Скакун О. Ф. Передмова / О. Ф. Скакун // Терміни і поняття в законодавстві України: науково-практ. словник-довідник. — Х.: Еспада, 2003. — 512 с.
 14. Харитонов Є., Підопригора О. Деякі міркування з приводу нормотворчості / Є. Харитонов, О. Підопригора // Право України. — 2000. — № 8. — С. 81–84.
 15. Черноус С. М. Оціночні поняття у трудовому праві України / Світлана Миколаївна Черноус. Автореф. дис. ... к. ю. н. 12.00.05. — Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2008. — 20 с.
 16. Чулінда Л. І. Українська правнича термінологія: навч. посіб. / Людмила Іванівна Чулінда. — К.: Магістр ХХІ сторіччя, 2005. — 112 с.
 17. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. — М.: Юрид. лит., 1990. — 192 с.